

Давлат Бошқарувида Қонунийликни Таъминлаш Усуллари

Мамлакатимиз ҳозирги кунда ўзининг эзгу мақсади бўлмиш ҳуқуқий давлат куриш йўлида олға бормокда. Ҳуқуқий давлатнинг асосий белгиси –барча фуқароларнинг қонун олдида тенглиги, Конституция ва қонунларнинг устунлиги таъминланганлигидир. Улуғ бобокалонимиз Амир Темур “Қаерда қонун ҳукмронлик қилса, шу ерда эркинлик балади”, деган эди. Дарҳақиқат, давлат бошқарувининг асосий принципларидан бири қонунийлик бўлиб, бу маъмурий ҳуқуқий муносабатларни амалга оширилишида ўта муҳим аҳамият касб этади. Мамлакатда ушбу принципни таъминлаш учун фуқаролар, давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг қонунларга қатъий амал қилишлари лозим бўлади. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 15-моддасига биноан, Ўзбекистон Республикасида Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунларининг устунлиги сўзсиз тан олинади. Давлат, унинг органлари, мансабдор шахслар, жамоат бирлашмалари, фуқаролар Конституция ва қонунларга мувофиқ иш кўрадилар.

Давлат бошқарувида интизомни таъминлашнинг асоси ёки бошқача айтганда гарови бўлиб қонунларга қатъий амал қилишлик ҳисобланади. Давлат бошқарувида қонунийликка риоя этилишига бир қанча усуллар орқали эришилади. Яъни бундай усуллар бўлиб контроль ва давлат бошқарув органларининг ижро фаолиятини умумий ҳолда текшириш, прокуратура органларининг қонунларга риоя этилиши устидан умумий назорати, суд органларининг назорат фаолияти, маъмурий назорат, жамоатчилик назорати ва давлат бошқарув органлари ҳамда мансабдор шахсларнинг ноқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизликлари) устидан шикоят бериш ҳисобланади. Қуйида ана шу усулларга тўхталиб ўтсак.

Айрим адабиётларда контроль ва назорат айнан бир хил тушунча сифатида тилга олинади. Аслини олганда бу икки тушунча моҳиятан ва қўлланиш объектига кўра бир-биридан фарқ қилади. Контроль давлатнинг ижро фаолияти асосий шаклларида бири бўлиб, асосан давлат бошқарув органларининг вертикал тартибдаги тизимида қўлланилади (яъни, давлат бошқарув органларининг ўз

* ТДЮИ магистранти

бўйсинувидаги қуйи турувчи органлар фаолиятини контроль қилиши). Контролни амалга ошириш жараёнида қуйи турувчи орган фаолияти, жумладан, кадрлар масаласи, амалга оширилаётган ишлар, галдаги вазифалар ва ҳ.к. лар таҳлил қилиниб баҳо берилади. Контролнинг муҳим хусусияти шундаки, контролни амалга оширувчи орган (мансабдор шахс) ўз контроли остидаги органнинг қонуний фаолияти учун масъул ҳисобланади. Контролни амалга ошираётган юқори орган қуйи орган томонидан қонунчилик бузилиш ҳолатларини аниқлаган тақдирда мансабдор шахсларга нисбатан интизомий чораларни қўллайдилар ҳамда улар томонидан чиқарилган ҳуқуқий ҳужжатларни бекор қиладилар. Назорат фаолияти эса давлат бошқарув органларининг горизонтал тизимида қўлланилади (яъни, махсус органлар томонидан ўз бўйсинувида бўлмаган органлар фаолиятини ҳам назорат қилиш). Масалан, прокуратура органлари республика миқёсида давлат бошқарув органларининг қонунларга қатъий риоя этишлари устидан умумий назоратни амалга оширадилар. Яна шу билан бирга назоратни олиб боровчи органлар давлат бошқарув фаолиятини амалга ошириш жараёнидаги тартиббузарликлар учун маъмурий тарздаги жавобгарлик чораларини қўллай олсалар-да, бошқарув органларининг ҳуқуқий ҳужжатларини бекор қила олмайдилар. Лекин худди шу масала юзасидан бевосита судга мурожаат қилишлари мумкин.

Давлат бошқарувида қонунийликни таъминлаш усуллари қаторида прокуратура органларининг қонунларга риоя этилиши устидан умумий назорати муҳим ўрин эгаллайди. Ушбу органларнинг қонунлар ижросини текшириши қонунларнинг бузилаётганлиги тўғрисидаги аризалар ва бошқа маълумотлар асосида, шунингдек, қонунийлик прокурор томонидан чоралар кўрилишини талаб қиладиган ҳолатда эканлигидан келиб чиққан ҳолда қонунда белгиланган тартибда ўтказилади. Ўзбекистон Республикасининг "Прокуратура тўғрисида"ги (янги таҳрирдаги) Қонунининг 20-моддасига биноан, қонунлар ижроси устидан назорат предмети бўлиб, вазирликлар, давлат қўмиталари, идоралар, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассалар, ташкилотлар ҳамда вазирликлар, давлат қўмиталари ва идораларининг ҳарбий қисмлари, ҳарбий тузилмалари, ҳокимлар ва бошқа мансабдор шахслар томонидан қонунларнинг ижро этилиши, шунингдек улар томонидан қабул қилинаётган ҳужжатларнинг Ўзбекистон

Республикаси Конституцияси ва қонунларига мувофиқлиги ҳисобланади. Агарда назоратни амалга ошириш жараёнида қонун бузилиши аниқланган тақдирда прокурор қонун ҳужжатларида назарда тутилган чораларни кўришга мажбур бўлади.

Ўзбекистон Республикасида суд ҳокимияти ижтимоий адолат, ҳуқуқий тартибот ҳамда Республикада қонун устуворлигини таъминлашга қаратилган. Мамлакатимиз Президенти И.А.Каримов таъкидлаганларидек: “Давлатнинг обрўси, жамиятнинг обрўси суд органлари ва судьяларнинг қонун меъёрларига қанчалик риоя қилишига, улар қабул қилган қарорларнинг адолат меъёрларига нечоғлик мос келишига бевосита боғлиқдир”.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясига мувофиқ Республика суд тизими Конституциявий суд, Олий суд ва Олий ҳўжалик судидан иборат. Давлат бошқарувида суд органлари томонидан қонунийликни таъминлаш икки асосий шаклда амалга оширилади. Биринчидан, одил судловни амалга ошира бориб, корхона, муассаса ва ташкилотлар фаолиятидаги қонунбузарликлар тўғрисидаги ишларни кўриб чиқиш (бундай ишлар жиноят-ҳуқуқий ёки фуқаровий-ҳуқуқий характерга эга бўлиши мумкин). Иккинчидан, судлар томонидан кўриб чиқирилиши лозим бўлган, алоҳида маъмурий-ҳуқуқий келишмовчиликларни кўриб ҳал этиш ҳамда ушбу иш юзасидан ваколатли органлар ижросини таъминловчи тегишли қарорлар қабул қилиш. Бунда маъмурий ҳуқуқбузарларга нисбатан тегишли маъмурий-ҳуқуқий чоралар қўлланади.

Давлат бошқарувида маъмурий назорат деганда, ваколатли органларнинг мулкчилик шаклидан ва кимга бўйсинишидан қатъий назар давлат бошқарув органларининг ўрнатилган бошқарув қоидаларига қатъий риоя этишлари устидан амалга ошириладиган назоратни тушуниш лозим. Масалан, Давлат автомобиль назорати органлари йўл ҳаракати қоидаларига риоя этилиши устидан назоратни амалга оширадилар. Милиция органлари эса фуқаролар ва мансабдор шахсларнинг жамоат тартиби қоидаларига риоя этишлари устидан маъмурий назоратни амалга оширадилар. Гарчи маъмурий назоратни амалга оширувчи органлар вазирликлар ёки давлат қўмиталари бўйсинувида бўлса-да, улар фаолиятини Республика миқёсида амалга оширишлари мумкин ва қонун фуқаролар ҳамда мансабдор шахслар томонидан уларнинг қонуний талабларини бажармаганлик учун муайян жавобгарлик чораларини

белгиловчи нормаларни ўрнатиб, маъмурий назоратни амалга оширувчи органлар фаолиятини ҳуқуқий муҳофаза қилади. Бундай органлар қаторига Мудофаа вазирлиги органлари, давлат ветеринария назорати органлари, табиат муҳофазаси органлари ва бошқаларни киритиш мумкин.

Давлат бошқарувида қонунийликни таъминлашда халқнинг, фуқароларнинг роли айниқса каттадир. Зеро халқ давлат ҳокимиятининг бирдан-бир манбаидир. Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 8-моддасига кўра, Ўзбекистон халқини миллатидан қатъий назар, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари ташкил этади. Хўш, Ўзбекистон фуқаролари давлат бошқарувида қонунийликни таъминлашда қандай роль ўйнайди? Яна Асосий қонунимизга мурожаат қилсак. Бош Қомусимизнинг 35-моддасига биноан, ҳар бир шахс бевосита ўзи ва бошқалар билан биргаликда ваколатли давлат органларига, муассасаларига ёки халқ вакилларига ариза, таклиф ва шикоятлар билан мурожаат қилиш ҳуқуқига эга. Айнан шу соҳадаги, яъни фуқароларнинг давлат органларига, муассасаларига мурожаатлари соҳасидаги муносабатларни тартибга солиш мақсадида Ўзбекистон Республикасининг “Фуқароларнинг мурожаатлари тўғрисида”ги Қонуни ҳам қабул қилинган.

Ушбу қонунга асосан, фуқаролар ўз ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини рўёбга чиқаришда ёрдам кўрсатишни сўраб ариза билан мурожаат қилсалар, таклиф давлат ва жамият фаолиятини такомиллаштиришга доир тавсияларни ўз ичига олган фуқароларнинг мурожаатидир. Шикоятда эса фуқароларнинг бузилган ҳуқуқлари тўғрисидаги талаблари баён этилган бўлади. Шунини алоҳида эътиборга олиш керакки, фуқароларнинг мурожаатлари хоҳ у ариза бўлсин, хоҳ у шикоят маълум бир қонуний талабларга жавоб бериши керак бўлади. Хусусан, мурожаатларда фуқаронинг фамилияси (исми, отасининг исми), яшаш жойи тўғрисидаги маълумотлар кўрсатилган, ариза, таклиф ёки шикоятнинг моҳияти баён этилган бўлиши ҳамда мурожаат этувчининг имзоси қўйилган бўлиши лозим.

Фуқаронинг фамилияси (исми, отасининг исми), яшаш жойи тўғрисидаги маълумотлар кўрсатилмаган ёки у ҳақда сохта маълумотлар кўрсатилган, шунингдек, имзо қўйилмаган мурожаатлар аноним деб ҳисобланади ва кўриб чиқилмайди.

Қонунда мурожаатларни ваколатли давлат органлари томонидан кўриб чиқилишининг қабий белгиланган муддатлари ҳам кўрсатиб ўтилган бўлиб, ушбу муддатларни белгиловчи нормалар фуқароларнинг мурожаатларини ўз вақтида, қонуний ва холисона кўриб чиқилишини таъминлайди. Қонун нормаси мурожаатларни келиб тушган кундан эътиборан бир ойгача бўлган муддатда кўриб чиқилишини белгилаган. Шунингдек, ариза ёки шикоятни кўриб чиқиш учун текшириш ўтказиш, қўшимча материаллар талаб қилиб олиш ёки бошқа чора-тадбирлар кўриш зарур бўлиб қолган ҳолларда, ариза ёки шикоятни кўриб чиқиш муддати тегишли давлат органи раҳбари томонидан истисно тариқасида узоғи билан бир ойга узайтирилиши мумкин ва бу ҳақда ариза ёки шикоят берган шахсга маълум қилинади.

Фуқаролар ваколатли давлат органларига ариза, таклиф ва шикоятлар билан мурожаат қилар эканлар, авваломбор, ўз ҳуқуқларини амалга оширадилар, қолаверса, давлат органлари мансабдор шахсларининг ноқонуний хатти-ҳаракатларининг олдини олишга ўз ҳиссаларини қўшадилар.

Юқорида биз давлат бошқарувида қонунийликни таъминлаш усулларининг айрим жиҳатларини кўриб ўтдик. Хулоса ўрнида шуни айтиш керакки, келгусида ушбу усулларни давлат ва жамият фаолиятида ҳар томонлама мукамал тарзда қўллай олиш учун мавжуд камчиликларни бартараф этиш зарур. Хусусан, мансабдор шахсларнинг ўз хизмат лавозимига совуққонлик билан муносабатда бўлиши, аҳоли ҳуқуқий саводхонлигининг бир хил даражада эмаслиги ва бошқа бир қатор камчиликлар қонунийликни таъминлаш усулларининг тўла амал қилишига тўсқинлик қилмоқда. Токи юқоридаги камчиликлар мавжуд экан, жамият ва давлат фаолиятида қонунийликни таъминлаш борасидаги ва келажақда ҳуқуқий жамият қуриш йўлидаги эзгу мақсадларимизга эришиб бўлмайди. Зеро, жамиятда барчанинг қонунларга итоат этиши, аҳоли ҳуқуқий маданиятининг юқорилиги, фуқаролар ҳуқуқ ва эркинликларининг таъминланганлиги ҳуқуқий демократик давлатнинг асосий шартларидандир.